

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

(на вшанування жертв тоталітаризму)

ВИПУСК IV

NATIONAL MEMORY

(to honor the victims of totalitarianism)

EDITION IV

MINISTRY OF HEALTH PROTECTION
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL
MEDICAL UNIVERSITY

Department of ukrainian studies

NATIONAL MEMORY
(to honor the victims of totalitarianism)

collection of scientific articles

EDITION IV

LVIV – 2021

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Кафедра українознавства

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

(на вшанування жертв тоталітаризму)

збірник наукових праць

ВИПУСК IV

ЛЬВІВ – 2021

УДК 94(477)
Н 354

Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): [Текст]: збірник матеріалів / Упорядник і науковий редактор Гірна Н.М. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2021. – 154 с.

Наукова рада:

Гірна Наталія – к. іст. н., доцент, упорядник і науковий редактор
Божко Наталія – к. іст. н., доцент
Держко Ігор – д. філос. н, професор
Єщенко Тетяна – к. філол. н., доцент, завідувач кафедри українознавства
Мельник Віра – к. іст. н., доцент
Музичко О. Є. – д. іст. н., професор
Стечак Галина – к.пед.н., старший викладач
Черкес Н.Д. – к. філол. н., доцент

Відновлення та збереження національної пам'яті має стати невід'ємною складовою розбудови Української держави. Тяжкі наслідки тоталітаризму помітні і нині, вони перешкоджають історичному поступу нашого народу та завершенню формування громадянського суспільства. Збірник містить дослідження науковців, присвячені вшануванню жертв тоталітарних режимів - як окремих вчених, літераторів, політичних діячів, звичайних людей, так і цілих наукових галузей і прошарків українського суспільства.

Для студентів, аспірантів, науковців, усіх, хто цікавиться історією українського народу.

*Затверджено на засіданні кафедри українознавства ЛНМУ
імені Данила Галицького (протокол № 7 від 16 березня 2021р.)*

Автори несуть повну відповідальність за грамотність текстів, їх точність та відповідність покликанням. Наукова рада має право на скорочення матеріалів.

© Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького
© Автори наукових статей, 2021

ЗМІСТ

ГРНА Наталія	
Посттоталітарні загрози (вступне слово)	7
БОБЕЛО Вадим	
Російський більшовицький геноцид на території окупованої України: релігійний контекст	9
БОЖКО Наталія	
Повернення історичної пам'яті та забутих імен (Остап Нижанківський)	18
ГРНА Наталія	
Вони наважилися: з історії повстань політв'язнів у концтаборах ГУЛАГу	23
ДЕМЕДЮК Марина	
Дихотомія вірності і зради у фольклорних оповідях про події 40-60-их рр.. ХХ ст. на теренах Волинського Полісся	29
ДЕРЖКО Ігор	
Перші кроки публічного історичного самоусвідомлення	33
ДРОБОТ Олена	
Микола Куліш – великий протестант доби «Розстріляного Відродження»	39
ЄЩЕНКО Тетяна	
Категорія діалогічності в текстах – народних оповіданнях про Голодомор	47
ЖАНГАЗІНОВА Руслана	
Репресоване материнство.	55
ІЩУК Наталія	
Наслідки зросійщення української медичної термінології	59
КАЧМАР Марія	
Образ страху у фольклорних наративах про національно-визвольні змагання українців у 1940-их роках (за матеріалами з Івано-Франківщини)	62

РОСІЙСЬКИЙ БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ГЕНОЦИД НА ТЕРИТОРІЇ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ: РЕЛІГІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Процес становлення ідеалу багатьох поколінь борців за українську державність – Української самостійної соборної держави – тривалий і непростий. Він супроводжується значною кількістю викликів і завдань, як перед державою, так і перед її національно-державницькою та національно-культурною елітами. Одним із таких викликів є потреба відновлення і утвердження національної пам'яті нашого народу, яка століттями нищилась, спотворювалась, паплюжилася зовнішніми і внутрішніми ворожими силами. Саме відновлена національна пам'ять мусить стати тим наріжним каменем самоідентифікації наших співвітчизників, що впливатиме на формування модерної політичної нації та становлення національної держави українців.

За своєю суттю поняття національної пам'яті є похідним від пам'яті історичної. І та і інша є гносеологічним феноменом людських спільнот, що пов'язаний з спільним осмисленням власного минулого. Сучасний етап українського державотворення характерний тим, що важливість політики національної пам'яті все чіткіше усвідомлюється українськими політичними і державними діячами. З 2006 року в Україні діє Український інститут національної пам'яті (в сучасному форматі з 2014), що покликаний реалізовувати державну політику в сфері національної пам'яті. Однією з складових даної політики визначається розробка і впровадження історичного календаря пам'ятних і скорботних дат. Значне місце в якому належить вшануванню жертв тоталітарних режимів.

На сьогодні, в Україні на державному рівні вшановуються такі дати: День пам'яті жертв Голокосту (27 січня), День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу та День боротьби за права

кримськотатарського народу (18 травня), День пам'яті жертв політичних репресій (третя неділя травня), День пам'яті українців – жертв примусового виселення з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944-1951 роках (друга неділя вересня) та День пам'яті жертв голодоморів (четверта субота листопада)[1]. Комплекс заходів щодо увічнення пам'яті всіх, хто загинув від рук тоталітарних режимів, які щорічно втілюються державою і громадянським суспільством, стають тим підґрунтям, яке покликане стати фундаментом української національної пам'яті. Вшанування людей, що загинули в буремні роки української історії – наш моральний обов'язок. Адже саме це є роботою над національними історичними помилками та шляхом до одужання нації. Ми не маємо права забувати всіх тих, хто пав жертвою тоталітарних режимів. Адже, як писав римський політик і філософ Марк Туллій Цицерон: «життя мертвих продовжується в пам'яті живих». Можемо стверджувати, що пам'ять про ці сторінки історії являється певним запобіжником – гарантією того, що повторення подібної історії не відбудеться.

В силу об'єктивних і суб'єктивних причин національно-демократична революція 1917-1921 років в Україні зазнала поразки. Наслідком цього стало включення до складу відновленої Російської імперії (в її більшовицькому, радянському варіанті) більшої частини заселених українцями земель. Побіжно відмітимо, що решта цих земель були окуповані Росією в ході перебігу Другої світової війни. Ці територіальні зміни були узаконені міжнародними договорами. «Звільнені» від нацистських окупантів та їх поплічників Польща і Чехословаччина, а також Румунія, в якій оперативно було організовано прорадянську «народну» республіку – відмовити «визволителям» не могли.

Українські землі опинилися в складі держави, політична еліта якої плекала утопічні сподівання побудувати комунізм, не рахуючись з жодними можливими жертвами. Більше того, для утвердження своєї влади більшовики активно використовували терор, що виступав інструментом упокорення як політичних противників, так і населення власної країни. Більшовики з самого початку орієнтувались на дик-

татуру. А принцип демократичного централізму, що був закладений в основу організацію їхньої партії (РСДРП(б)-ВКП(б)-КПРС) призвів до того, що вона перебувала під абсолютним контролем керівництва. Утвердження тоталітарного режиму в радянській Росії стало лише питанням часу. І якщо в часи В. Леніна і певний період після його смерті, ще зберігалась можливість певного інакомислення хоча б серед компартійної верхівки (не щодо стратегічної мети, а, наприклад, щодо шляхів її досягнення), то після утвердження влади Й. Сталіна в партії і державі цей час настав. Диктатура більшовицької партії фактично перетворилась в диктатуру Сталіна, що впроваджувалась у життя руками ОДПУ-НКВС.

Українці, як одна з націй, що опинилися в складі радянської імперії зазнали всіх жахів тоталітарного режиму, направлено в тому числі і на нищення її національної самобутності і окремішності. За переписом населення СРСР 1926 року українці були другою за чисельністю нацією держави (більше 31 млн. чол.). З огляду на недалеке минуле, на боротьбу українців за власну незалежність, компартійна еліта розуміла всю ту небезпеку і всі загрози, що випливали з такої чисельності українців. Саме тому радянська влада доклала максимум зусиль для їх русифікації, для нищення їх національної ідентичності і самобутності. Злочини радянського тоталітарного режиму не мають терміну давності. З їх наслідками українське суспільство бореться і нині, в часи, коли і більшовицька партія, і Сталін, і СРСР давно відійшли в минуле.

Університетський Львів дав світові цілий ряд юристів – спеціалістів європейського і світового масштабу. Серед них: Людвіг (Луї) Зон, сер Герш Лаутерпахт, Манфред Ляхс. Серед випускників юридичного факультету львівського університету (тоді – імені Яна Казимира) був і фундатор дослідження геноциду Рафаїл (Рафал) Лемкін. Власне, саме він і впровадив термін «геноцид» як правове поняття, здійснивши його наукову розробку. Рафаїл Лемкін був першим фахівцем міжнародного права, що проаналізувавши злочини радянського тоталітарного режиму проти українців, визначив його як геноцид і проаналізував його в контексті міжнародного права.

На сучасному етапі існування української держави, в розрізі утвердження політики національної пам'яті, Україна та її громадянське суспільство за активної участі і сприяння української діаспори бореться за визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом проти українського народу. В цьому напрямку було здійснено ряд кроків (прийняття 28 листопада 2006 року Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» [2], яким в юридичному полі визнано цей Голодомор геноцидом українців; відкриття 22 травня 2009 року Головним слідчим управлінням СБУ за фактом здійснення посадовими особами геноциду в Україні в 1932-1933 роках [3], 13 січня 2010 Апеляційний суд міста Києва підтвердив висновки слідчих СБУ, а 21 січня 2010 року його рішення набуло чинності [4]) і загалом досягнуто певних успіхів (ряд держав офіційно визнав Голодомор геноцидом українців, інші в офіційних зверненнях засудили його як акт винищення людства вчинений сталінським режимом). Однак, хотілось би відмітити, що Рафаїл Лемкін поняття радянського геноциду проти українців розглядав значно ширше[5]. Наголошуючи що злочини більшовиків проти українців є геноцидом, він виокремлював у ньому чотири складові. Голодомор 1932-1933 років був лише однією із них. Р. Лемкін розглядав українське селянство як сукупного носія і зберігача української мови, національної культури, традицій тощо. А нищення саме українського селянства (яке однозначно найбільше постраждало під час Голодомору) – як свідому акцію, спрямовану на зміну його ідентичності. Попри це, інші складові геноциду є не менш жорстокими і страшними. По-перше, це є нищення української інтелігенції – акція спрямована проти розуму і мозку нації; по-друге – заселення українських етнічних земель іноетнічними елементами, для радикального переформатування складу населення; і врешті, по-третє – плундрування української «душі»: нищення Української Автокефальної Православної Церкви і споконвічної української особистісної релігійності. Саме на цьому аспекті намагається акцентувати увагу дане дослідження.

21 листопада 1920 року останні частини української армії під тиском більшовиків змушені були відійти на західний берег річки

Збруч. УНР була знищена, а на її території було встановлено більшовицький окупаційний режим. Заручниками цієї ситуації опинилося все населення окупованої більшовицькою Росією України, в тому числі Українська Автокефальна Православна Церква, що виникла під час національно-визвольних змагань 1917-1921 років і в означений час активно боролася за визнання власної автокефалії. Критичності ситуації додавало те, що споконвічно релігійна українська нація опинилась в межах держави, що напівофіційно сповідувала агресивний атеїзм. Однак на початковому етапі, етапі налагодження окупаційного адміністративного апарату, радянська влада досить толерантно поставилась до української церкви, вбачаючи в ній інструмент послаблення впливу патріарха Тихона, очільника РПЦ. Тому на цьому етапі Україна відбулася поширенням на її територію дії декрету РНК РСФРР від 5 лютого 1918 року «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Власне сам факт відокремлення церкви від держави і відокремлення освіти від церкви не несе відверто негативного забарвлення. Більше того, на сьогодні подібні сентенції закріплені законодавчо в більшості демократичних держав, в тому числі і в Україні. Але, як показав подальший перебіг подій, більшовики абсолютно не збиралися на цьому зупинятися. Вони поставили собі за стратегічну мету упокорення РПЦ, перетворення її на слухняний інструмент у власних руках. Як бачимо, в досягненні цієї мети вона ладні були навіть певний період часу заgravати з УАПЦ, використовуючи стародавній принцип утримання влади – «divide et impera» (розділяй і володарюй). Попри те, що наприкінці 1921 року президія Церковної ради УАПЦ навіть звернулася до нової влади з декларацією, в якій вона запевняла її в своїй повній лояльності – доля української церкви була цілком передбачуваною.

Парадоксальний збіг, але 7 квітня 1925 року відбувається дві події, що фактично ознаменують зміну ставлення більшовиків до УАПЦ: в Москві помирає патріарх РПЦ Тихон, а у Харкові (на той час – центр окупаційної радянської адміністрації в Україні) першим секретарем КП(б)У стає Лазар Каганович (один з організа-

торів Голодомору 1932-1933 років). Потреба більшовиків в УАПЦ, як інструменті послаблення впливу митрополита Тихона відпадає і з ініціативи Л. Кагановича починається справжня війна влади проти української церкви. Досить широко розгортається процес підриву економічної незалежності церкви, що виражається в активній конфіскації церковного майна. Ведеться активна антирелігійна, антицерковна і антинаціоналістична пропаганда (спрямована в тому числі і проти національної церкви). Попри задекларовану УАПЦ практику невтручання в політичні справи і її лояльність до влади, 4 вересня 1926 року виходить таємний циркуляр ГПУ «Про український сепаратизм», в якому УАПЦ таврують як могутній український націоналістичний оплот і відмінне націоналістичне агітаційне знаряддя. 12 жовтня 1927 року ВУЦВК затвердив списаний з російського Адміністративний кодекс УСРР, що фактично остаточно оформив радянське законодавство щодо церковних справ. УАПЦ потрапила в повністю підконтрольне радянській владі становище (і де-факто, і де-юре). На клір УАПЦ чиниться шалений тиск і починаються упереджені юридичні переслідування. В жовтні 1927 року було проведено II Всеукраїнський церковний собор, що відбувся під повним контролем силових структур УСРР. Прямо було поставлено вимогу обрання іншого митрополита замість митрополита Василя (Лепківського), під загрозою розпуску Собору і персональних репресій проти його учасників. Обрання митрополитом Миколи (Борецького) на певний час призупинив активну фазу нищення УАПЦ і репресій проти її кліру.

Однак, в 1930 році тотальний наступ на церкву, що репрезентувала і відстоювала засади української духовності, окупантами був продовжений. Фактично протягом цього року радянською владою УАПЦ було ліквідовано. На початку року, 28-29 січня нею було інспіровано і проведено в Софійському соборі «Надзвичайний» церковний Собор УАПЦ, наслідком якого стала «самоліквідація» незалежної української православної церкви. Наступним кроком стала дискредитація УАПЦ на інспірованому більшовиками так званому процесі «СВУ» (9 березня-19 квітня 1930 року). Він ліг в основу

чергової хвилі репресій проти діячів УАПЦ. З 45 осіб, що опинилися на лаві підсудних, 20 походило з середовища УАПЦ. Головний удар проти цієї когорти був спрямований на особи Миколи і Володимира Чехівських (перший був священником УАПЦ на Харківщині, другий – одним з головних ідеологів незалежності української церкви, радником митрополита Василя (Липківського)). Їх арешт, засудження і ув'язнення було використане більшовиками для таврування УАПЦ як організації «буржуазно-націоналістичної», «петлюрівської», такої, що займається «церковним політиканством». В кінці року, 8-12 грудня, було проведено «Екстрений» церковний Собор УПЦ, на якому з невеликої кількості колишніх парафій УАПЦ було сформовано нову Українську Православну Церкву, що проіснувала до 1936 року, коли і була остаточно знищена більшовицьким режимом, який в подальшому не допускав навіть думки про можливість її відновлення у будь-якому вигляді.

Трагічною також була доля діячів УАПЦ. Навіть побіжне знайомство з біографіями представників найвищого її кліру, дозволяє скласти уявлення про всі жахи більшовицького антирелігійного терору. Довідник «Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1929)» [6] містить біографічні довідки про 86 репресованих її діячів, але не відображає усього того масштабу релігійних гонінь, які на українській землі розгорнули окупанти. Всі три митрополити УАПЦ (після 1930 – УПЦ) зазнали репресій і знущань, та, зрештою, загинули за власні переконання, до останнього несучи службу Богові, Христу, Церкві і своєму народові. Митрополит Василь (Липківський) кілька разів заарештовувався радянською владою (зрештою, навіть на II Всеукраїнській церковній Собор, на якому його змістили з митрополичого престолу, він прибув прямо з камери харківської в'язниці). В 1937 році, коли вже на всю міць розкрутився маховик Великого терору, його знову було заарештовано, звинувачено в антирадянській агітації і пропаганді і розстріляно. На той момент йому виповнилося 73 роки. Митрополит Микола (Борецький) зазнав моральних знущань в 1930 році, коли його було змушено підписати акт «самоліквідації» УАПЦ, в

цьому ж році його заарештовано і засуджено до 8 років ув'язнення. Холуї радянської влади намагалися змусити митрополита підписати звернення до Папи Римського Пія XI з заявою про відсутність в СРСР переслідувань за віру, однак тут він не пішов на жодні поступки. В ув'язненні він тяжко захворів. Останні відомості про нього датовані 1935 роком. Подальша його доля невідома. Та навряд краща за долі його попередника і наступника. Митрополита УПЦ Івана (Павловського) більшовицька влада неодноразово заарештовувала і відпускала, свідомо чинячи над ним психологічні тортури. Всі його допити носили характер моральних знущань: йому не дозволяли проводити богослужіння, неодноразово залякували, вимагали зректися віри, зректися сану, йти на службу до більшовиків. Апогеєм став наказ залишити Україну. В 1936 році його було заарештовано в Білгородській області і розстріляно. Долю своїх провідників розділила і значна частина єпископів (врятуватися вдалось одиницям, наприклад Іоанну Теодоровичу, що до 1924 р. був єпископом Кам'янець-Подільським) та нижчого церковного кліру УАПЦ. Про долю вірян їх церкви годі й говорити. Вони зазнали геноциду у всіх його проявах.

Підсумовуючи, хотілось би зазначити, що всі 4 складові радянського сталінського геноциду проти українців в СРСР були масштабними та жакливими і, у великій мірі, стали підґрунтям багатьох сучасних проблем і викликів, які постали перед українською нацією. Один з ударів було нанесено в серце українського народу, націлено в саму його душу – це репресії проти УАПЦ, церкви, що репрезентувала українську релігійну ментальність в національному її виразі. Нищення цієї церкви заклало основи духовного уярмлення українців, з часом повернуло їх у лоно російського православ'я і в орбіту російської імперіалістичної політики. Більше того, репресії проти провідних діячів УАПЦ, особливо проти її митрополитів носять всі ознаки злочину проти національної пам'яті. В репресіях проти всіх митрополитів – Василя, Миколи, Івана – і в їх смертях дуже багато подібного. В тому числі й той факт, що місце поховання жодного з них до сьогодні не відоме. А саме місця пам'яті є

невід’ємною складовою політики національної пам’яті та основою української національної ідентичності, на якій, в свою чергу, має базуватися надбудова національного добробуту й майбуття. Залишається лише сподіватись, що з часом дослідники дізнаються місця поховання очільників української національної церкви, яка постала на хвилях української національно-демократичної революції 1917-1921 років і ми зможемо гідно вшанувати цих достойних представників української нації. Адже злочини тоталітарного радянського режиму не повинні канути в Лету, не повинні зламати чи змінити українську національну пам’ять. Це те, що ми повинні гарно запам’ятати, зробивши своєрідними запобіжниками, які мають спрацьовувати у відповідний час і не допустити ні найменшої можливості до повторення всіх тих геноцидних злочинів, яких українська нація зазнала в роки радянської російської окупації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Календар пам’ятних дат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nrada.gov.ua/kalendar-pamyatnyh-dat/>.
2. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>
3. СБУ возбудила уголовное дело по факту совершения Геноцида... [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.unian.net/politics/225116-sbu-vozbudila-ugolovnoe-delo-po-faktu-soversheniya-genotsida-dopolnennaya.html>
4. Рішення суду щодо Голодомору набуло чинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://credo.pro/2010/01/12555>
5. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Міжнародний благодійний Фонд «Україна 3000», в рамках програми «Уроки історії»; редактор Роман Сербин; упорядник Олеся Стасюк. – К.: Майстерня книги, 2009. – 208 с.
6. Бухарева І., Даниленко В., Окіпнюк В., Преловська І. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1939): біографічний довідник. – К.: Смолоскип, 2011. – 182 с.